

“AŞIK GARİB”İN TÜRKMEN VE UYGUR VARYANTLARI ÜZERİNE

Nerin KÖSE*
Alimcan İNAYET**

Anlatı geleneğimizin en son halkasını teşkil eden, o sebeple efsane, destan, masal gibi sözlü türlere has pekçok özelliği bünyesinde barındıran halk hikâyelerimizin Türkler’in geçmişte yaşadığı ve halen yaşamakta olduğu, hatta kültür ilişkisinde bulunduğu hemen bütün bölgelerde bilinmesinden, daha tabii birşey olamaz. Ancak, bu yayılmanın hemen her yerde aynı yoğunlukta ve canlılıkta olmayacağı da tabidir.

Halk hikâyelerimizin bir kısmı sadece Anadolu sahasında bilinmektedir. (Sürmeli Bey, Büryan İle Güldane, Nedim Şah İle Gülsefa gibi.) Bir kısmı Anadolu, İran ve Arap edebiyatında söz konusudur. (Leylâ İle Mecnun, Yusuf İle Züleyha gibi) Bazı hikâyeler Anadolu dışındaki Türk sahasında anlatılır (Közi Körpeş ve Bayan Sülü, İdige ve Manas Destanları gibi). Bir başka grup ise bütün Türk Dünyasında yaygın olan halk hikâyelerimizi içine alır(Tahir İle Zühre, Seyfûlmülük, Gül Senüber gibi).

Bunlardan Aşık Garip Hikâyesi, bütün Türk Toplulukları’nda yaygın bir anlatıdır. Ancak anlatının bu kadar yaygın olmasına karşılık Anadolu sahasında Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN’in “Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma” adlı doktora çalışması, halen bu

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi

** Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi

konudaki tek ciddi araştırma olarak bilinmektedir. Fikret TÜRKMEN bu çalışmada konuyla ilgili gerek metin yayını, gerekse inceleme olarak, bütün çalışmaları ayrıntılarıyla vermektedir. ¹

Ancak bütün bu çalışmalar içinde hikâyenin Uygur varyantına rastlamak, mümkün olmadı. O sebeple, makaleyi birlikte yazdığımız araştırmacı vasıtasıyla ele geçirdiğimiz Uygurca iki hikâyenin, bu konudaki büyük eksikliği gidereceğini tahmin ediyoruz.

Üzerinde çalışacağımız "Şasenem Garip" adlı Türkmençe hikâye halk ağzından derlenmiş bir anlatı olup 1979 yılında Türkmenistan neşriyatı tarafından Aşkabat'ta basılmıştır. Hikâye 157 sayfa tutarında, klâsik halk hikâyelerimize benzer şekilde, asıl kısmı nesir olmak üzere türkülü bir anlatıdır. ²

Uygur varyantlarından birisi Doğu Türkistanlı bilim adamı Abdülkerim Rahman'ın derlediği ve 1981 yılında bastırıldığı "Uygur halk Destanları" adlı kitaptaki sekiz hikâyeden en sonuncusu olup, kitabın 237-297 sayfaları arasında yer almaktadır ³ (U).

Uygurca diğer metin ise, aynı serinin 1986 yılında basılan ve içinde beş hikâye bulunan II.cildinin 220-317 sayfalarında bulunmaktadır ⁴ (U). Söz konusu her iki varyant "Garip-Senem" adını taşımaktadır.

VARYANTLARIN MUKAYESESİ

Uygurca ve Türkmençe Aşık Garip Hikâyelerini üç ana bölümde incelemek mümkündür:

I-Hazırlık

Bu bölümde kahramanı ve ailesini tanıtan iki epizot söz konusudur:

1 Fikret Türkmen, "Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma", Atatürk Üniversitesi Ed.Fak.Yayımları, Ankara 1974, s.XI-XXXVII.

2 "Şasenem Garip" Türkmenistan Neşriyatı, Aşkabat 1979, s.3-160.

3 "Uygur Halk Destanları, Garip Senem", Şincan Halk Neşriyatı, Urunci 1981, s.237-297

4 "Uygur Halk Destanları, Garip Senem", Şincan Halk Neşriyatı, Urunci 1986, s.220-317

a) Ailenin Tanıtımı:

Her üç varyantta da Diyarbekri (Türkmen varyantında Diyarbekir) şehrinde Abbashan (Türkmen varyantında Şaapbas olarak geçer) adında bir padişah ile Hasan adlı akıllı bir veziri vardır. Hanımları hamile olan padişah ile veziri ava çıkarlar. Her ikisi de kendi hanımlarını düşünerek gebe geyiği vurmazlar (U varyantında padişah rüyasında "renkli simurg ile gümüş kuyruklu Anka kuşu gördüğünü" söyleyince falcılar "bolluk bereket ile birlikte sarayda iki çocuğun dünyaya geleceğini" belirtirler.) Padişah ile vezir doğacak çocukları farklı cinsten olduğu takdirde birbirleriyle evlendirecekleri yolunda bir kâğıt imzalarlar. (U ve U varyantlarında çocukların ikisi de erkek olursa tahtı; ikisi de kız olursa arkadaşlıklarını ya da aynı delikanlıyı 3; U) paylaşacakları şartı da söz konusudur.)

b) Kahramanın Tanıtılması:

Bu epizot, üç ana hususu ihtiva eder:

Doğum
Ad Koyma
Eğitim

Günlerden birgün padişahın kızı, vezirininse bir oğlu olur. Doğum, bütün ülkede toyla kutlanır.

Ad Koyma:

Türkmen varyantında doğumu müteakip padişah kızına Şasenem; vezir oğluna Garip adını koyar. Uygur varyantlarında vezir, doğumdan bir müddet sonra (U de attan düşerek, U de hastalanarak ve 3 yıl sonra) ölür. Ölünce annesi oğluna "Garip" adını verir.

Eğitim:

Çocuklar belli bir yaşa gelince (U ve U de 4, Türkmen varyantında 7 olarak belirtilmiştir.) okula gönderilirler.

Şunu hemen belirtmemizde yarar vardır. "Aşık Garip Hikâyesi" nin incelediğimiz bu üç varyantında gerek ailenin, gerekse kahramanın tanıtıldığı bölümdeki doğum epizotu hariç hikâye başından itibaren Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre gibi hikâyelerle büyük benzerlik göstermektedir.

II- Kahramanın Macerası

Bu bölümdeki olaylar kahramanın etrafında gelişir. Yani, vakanın merkezinde hikâyenin asıl kahramanı yer alır.

Bu bölüm, kendi içinde iki epizotta m tal a edilebilir:

a) Aşık Olma:

Garip ile Senem birlikte eğitim gördükleri medresede bul ğa erdiklerinde (Türkmen varyantında 14 yaşında iken) birbirlerine aşık olurlar. (Uygur varyantlarının her ikisinde de Aşık Garip'in rüyasında Hz. Muhammed tarafından kırkların olduğu bir meclisten bir b de verip, birbirlerine nişanlanması söz konusu edilmektedir.)

Her   varyantta da Senem'in büyümesi ile birlikte evliliği gündeme gelir. Ancak padişah "kızını vezirin oğluyla evlendirmek için k ğit imzaladığını" belirtirse de karısı "bir h k md r kızının, kendisinden düşük seviyede birine verilemeyeceğini, o akitnameyi yırtmak gerektiğini" söyler. Padişahın "akidnameden kızının haberi olduğunu" belirtmesi de işe yaramaz ve Uygur varyantlarında Abbashan'ın isteğiyle Garip ailesiyle birlikte Bağdat'a sürülür. Türkmen varyantında ise bu bölüm "anne-oğul, akidnameyi hatırlattıkları için kovulurlar ve Hasan Vezir'in Şehir dışındaki bir yerine giderler" Şeklinde yer almaktadır.

b) Gurbet:

Bu bölüm her   varyantta gerek olayların çeşitliliği, gerekse sırasının farklı oluşundan dolayı ayrı ayrı özetlenerek verilecektir.

U varyantında zaptiyelerce Bağdat'a sürgüne gönderilen Garip avlanmakla vakit geçirir. Günlerin birinde bir falcı kadına rastlar ve onun "gidip ieki Nine'ye evl t olmasını, yoksa bir daha Senem'i göremeyeceği" Şeklindeki kehanetine uyar ve Diyarbekri'ye dönmek üzere annesi ve kız kardeşi Gülcemal'le vedalaşır. Yolda, bir dağın tepesinde bir mağara görür. Mağara'da oturan Őeyh Cüneydi-i Bağdâdi Azizi ona sorular sorar. Doğru cevap verince, yola dualarla uğurlar. Bir müddet sonra Garip  lde haramilerce soyulur ve Şirvan'da satılmak üzere götürülür.

O sırada Senem aşkıdan hastalanmış, yataklara düşmüştür. Falcılar "iyileşmesi için bir çarbağ yapılınsın" deyince padişah, kızı için bir çarbağ yapılması yolunda ferman çıkarır. Ayrıca Şirvan'dan hizmetçi olarak kullanılmak üzere kırk köle alınmasını emreder. Bu arada Garip satın alınıp, "Gülmet" adıyla Çiçekçi (Akça) Nine'ye evlâtlık olarak verilir.

Günlerden bir gün muntazam olarak her sabah Senem'e sunulan gül demetlerini, Garip bağlar. Senem buketten, onun kokusunu duyar ve mektubunu alır. Bunun üzerine babasından "40 günlük müddetle çarbağda gezmek için" izin alan Senem'le Garip buluşurlar. Ancak cariyelerinden Süçük adındaki kız, Garip'in güzelliğine vurulup ondan bir karşılık göremeyince, durumu padişaha anlatır. Abbashan, Abdullah Şatır ile gerçeği anlamak isterse de muvaffak olamaz. Zira falcısı yardımıyla olacakları öğrenen Senem, sevgilisini sandığa saklamıştır. Buna rağmen Abbashan falcıların "bahçede olduğunu bildirdiği Garip'i yakalaması için Abdullah Şatır'ı gene bağa gönderdiğinde Garip ile Senem gezinmektedirler. Fakat Senem yedi büyük altın vererek "babasına söylememesini" rica eder. Sonuçta padişah Süçük'ü astırır. Senem ile Garip "oradan kaçmak gerektiğini" anlarlar ve birlikte yola çıkarlar.

U varyantındaki olaylar Garib'in, Akça Anne'ye evlâtlık olarak satılmasına kadar ufak tefek farklarla aynıdır. Meselâ, U'de Senem'in dadısı ile çiçekçi aynı kişiler iken U'de Akça Anne dadısı Gülnihal; bahçevan nine ise Gülnihan'dır. Diğer farklılık, ailesi ile Bağdat'a sürülen Garib'i, Bağdat padişahının karşılaşmasıdır. Zira onların soyu Bağdatlıdır. Ayrıca Cüneydi Bağdâdi'nin sorduğu sorular U de (3) iken U de (7) ye yükselmiş; farklı konulara da girmiştir.

Hikâyenin bundan sonraki kısmı hem hacim, hem de muhteva bakımından farklı olduğu için, özetlenerek verilecektir: Garip ile Senem birbirlerine kavuşup eğlenirlerken Akça Anne de Ekber Hoca İşan adlı sevgilisini özlemektedir. Bu arada Senem'in cariyelerinden Süçük, Garip'in yakışıklılığından kendini alamaz. Ancak karşılık göremez ve Garip, ağzına vurarak iki dişini kırar. Bunun üzerine cariyeye durumu padişaha anlatır. Olayı duyan Abbashan Abdullah Şatır'ı göndererek, gerçeği anlamak ister. Ancak Senem, falcısının yardımıyla olacakları öğrenmiş, sevgilisini sandığa saklamıştır. Fakat falcıları, "Garip'in bahçede Olduğu"nda ısrarlıdırlar. O sebeple Abdullah Şatır, ikinci defa çarbağa gelir. Akça Anne Garib'i bu sefer gölün dibindeki misafirhaneye

saklar. Delikanlıyı bulamayan padişah Süçük'ü idam ettirir. Abdullah Şatır üçüncü defa gelip onları kol kola görürse de Senem yedi avuç altın vererek onu susturur.

Abdullah Şatır gittikten sonra Senem Garib'e "gitmesi gerektiğini" söyleyince Garip, bunu yanlış değerlendirir ve Senem'e kızarak yola çıkar.

Günler sonra Yemen'e ulaşan Garip, padişaha muhafız olur. O sırada söylediklerine pişman olan Senem Halep-Şirvan'a gelirse de onu bulamaz ve sokakta cellâtlar tarafından yakalanarak kuyu şeklindeki zindana atılır. Qradan kurtulan Senem çarbağa gelir. Bu sefer Garib'i aramaya Akça Anne çıkar. Önce Halep-Şirvan'a, sonra Demişik, daha sonra da Yemen'e gelir ve Garib'i bulur. Onu alarak Diyarbekri'ye doğru yola çıkarlar. Garib'in aşkını sınamak isteyen Akça Anne süslenip "Garib'e aşıkmiş" gibi davranınca Garip kızar. Ancak gerçeği öğrenince sakinleşir.

Diyarbekri'ye gelen Garip, Senem ile buluşur. Ancak Akça Anne'nin üzgün durumu, Senem'i kuşkulandırır. Ancak o, sevgilisi Ezber Hoca İşan'ı düşünmektedir. Bu arada Senem "Halep-Şirvan'a gidip, nikâhlanmak istediğini Garib'e söyler ve birlikte yola çıkarlar.

Türkmen varyantına baktığımızda, Uygurca hikâyelerden hem hacim, hem de maceraların çok ve çeşitli yerlerde geçmesinden dolayı, büyük farklılıklarla karşılaşırız: Nitekim Garip babası Hasan Vezir'in şehir dışındaki yerine gidince, çobanlık yapmaya başlar. Ancak aradan 5 yıl geçince Senem'i özler ve işini bırakır. Hemen Diyarbekir'e gelerek yaşlı bir kadına evlâtlık olur. "Senem'in köle satın alacağı haberini duyan Garip, pazarda "mün tulla (bin dirhem)"ya satılır. Zira Şasenem, Garib'i tanımıştır. Ancak Garip, kendisini, diğer kölelerle aynı odaya koyan sevgilisine kızar ve yola çıkar.

Bu arada Şaapbas, Mansur Bey adlı birinin Gülnehal adlı kızına âşık olursa da Mansur Bey "denk olmadıkları" gerekçesiyle teklifi reddeder ve kızını vermez. Oysa Gülnehal'ın cariyesi Gülziba bir görüşte âşık olduğu Ezber Hoca ile evlenir. Bu duruma sinirlenen Şaapbas Taymaz adlı hilekârın birinden "Gülnehal'ı kendine getirmesini" ister. Gerçekten de bir düzen ile Ezber Hoca'yı memleketine gönderir. Gülnehal'ı da Şaaphas'a getirir. Ancak Gülnehal, padişaha beddua edince onun "kızı Şasenem'in arkadaşı olması"na karar verilir.

Hikâyenin "Garip" in çarbağdan ayrılmasına kadar olan kısmı, U varyantı ile hemen hemen aynıdır. Ancak U varyantında Garip Abdullah'ın geldiği ilk seferde sandığa, ikincisinde göl dibindeki misafirhaneye konurken Türkmençe hikâyede her iki aramada da sandığa konulduğu belirtilmektedir. U ve U varyantlarındaki cariye Süçük, Türkmen varyantında Suvçı şeklinde geçer. Abdullah'a U varyantında "7 büyük altın", U varyantında "7 avuç altın" rüşvet verilirken Türkmençe hikâyede bu miktar "40 kantar altın" olarak geçmektedir. Ayrıca Senem'in falcısı da "Yaşmak Nene" adıyla verilmiştir.

Senem'in "öldürüleceği korkusuyla" söylediği sözler, Garip'i kızdırır ve çarbağdan ayrılmasına yol açar. Garip önce Halep Şirvan'a giderse de Akça onun aşkından hastalanan Senem için Garip'i alır getirir. Gelirken de "Senem'e olan sevgisinin gerçek olup olmadığı hususunda imtihan eder. Şasenem de Garip ile Akça'dan şüphelenirse de, gerçek olmadığını anlar. Bu arada Padişah Garip'in orada olduğunu duyunca Senem, onun gitmesini ister.

Yolu Bağdat'a düşen Garip, orada asi bir kızla evlendirilirse de gerdeğe girmez. Akça, Senem'in arzusuyla yine Garip'in izini bulur ve Diyarbakir'e getirmek üzere yola çıkar. Döndüklerinde Senem, Garip'e "kendisini başka şehire götürmesini, orada yerleşebileceklerini" söyler.

III- Sonuç:

Hikâyedeki düğümün çözüldüğü bu bölüm üç epizotta incelenebilir:

a) Aşık Olma:

İlk defa Uygur ve Türkmen varyantı "Şah Senem İle Garip Hikâyesi"nde bu epizotun, anlatının "macera" değil, "sonuç" bölümünde yer aldığını görüyoruz. Türk aile yapısına tamamen yabancı bir unsur olan ve bir çeşit ensest ilişkiyi hatırlatan⁵; anlatıya "padişahın kızını vermek zorunda kalması için bir tenkit ve ceza" mahiyetinde dahil edildiği açık olan bu bölüm, Türk Halk Hikâyelerinde yeni bir yapı özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

5 Nerin Köse, "Türk Halk Hikayelerinde Ebeveynlerin Damat Ya Da Gelinlerine Aşık Olmaları" Eğitim Bilimleri Dergisi, Buca Eğitim yayını, (Yıl: 4, Sayı: 11'de basılmak üzere.)

Her üç varyantta da Senem ile Garip yola çıktıktan bir müddet sonra atları öldüğü için yola yaya olarak devam ederler. Ancak Senem'in ayakları şişmiş; su toplamıştır. Ayrıca "kızı gidince yerinde duramayan babasının o tarafa doğru gelmekte olduğunu" gören senem, Garib'i yollar. (Bu olay, Türkmen varyantında sadece "ayaklarının şişmesi üzerine" gerçekleşmektedir.) Oraya yaklaşan Şaapbas (Abbashan U ve U de) in yolu, Senem'in olduğu yere düşer ve U varyantında dua edince, U varyantında ise iki rekât namaz kılınca Allah Senem'e daha başka bir güzellik verir ve Şaapbas kızına âşık olup, bayılır.

Onun halini fırsat bilen Senem Diyarbekir'e döner. O sırada babası ayılmış; "gördüğü peri kızının kim olduğunu" öğrenmelerini istemiştir. U ve Türkmen varyantında âşık olduğu kızın kendi kızı olduğunu öğrenir ve Senem'i Garip'e vermesini söylerler. Bunun üzerine Şaapbas hemen "Garib'i bulup getirmelerini; toylarını tutacağını" belirtir. U varyantında ise padişahın insafa gelmesi "kimliğini bilmediği kişiye duyduğu aşkın yüceliğinden dolayı, kızının durumunu anlaması" yüzündendir.

b) Memlekete Dönme:

U varyantında padişahın zaptiyelerine verdiği 3 günlük; U varyantında ise aramakla geçirdikleri 37 günlük süre içinde Garip, ailesiyle (U de bütün eşyalarıyla) birlikte Diyarbekir'e getirilir.

Türkmen varyantında bu bölüm, çok değişiktir: Garib'in annesini getiren Şaapbas "ona, kızını oğluna vereceğini, Garib'i getirtmesini" söyler.

O sırada Garip Şirvan'a ulaşmış ve bir yaşlı kadına evlâtlık olmuştur. Nanbey'in kızı onunla evlenmek isterse de ona verdiği "7 yıl burada kalırsa" yollu şartı dolmadan Senem Şirvan'a gitmeyi düşünür. Onu, Ezber Hoca'ya âşık Gülnahal ile Alibey'e sevdalı Aycemal adlı cariyesi avutmuşlardır. Yolda "kendisine âşık olan Babahan Şatır'ın kendisiyle evlenmek isteğine" karşı koyar ve bir hile ile oradan kaçır. Bir aralık tutuklanıp zindana atılırsa da, padişah tarafından yanına biri verilerek Diyarbekir'e döner.

Bu arada Garib'i rüyasında sağ olarak gören Akça, Durumu Senem'e anlatır. Ancak aradan uzun zaman geçtiği halde Garip'in dönmediğini gören Şaapbas kızını Şahvelet'e vermiş; 7 ay sürecek toy başlamıştır.

Diyarbakir'e gelen Ezber Hoca, Akça'yı isterse de, Senem "önce Garib'i bul, sonra al kızı" deyince, yeniden yollara düşer.

Garip de toya yetişmiş, sevgilisine hediye ettiği bıçak, mendil ve yüzüğü bulmuştur. Onu tanıyan Ezber Hoca, durumu anlatınca, "ailesiyle vedalaşmak gerektiğini" söyleyerek annesiyle kızkardeşinin bulunduğu yere gelir. Yolda rastladığı hiçbir padişah kızının evlenme teklifini kabul etmez. Annesinin kör olan gözlerini, Hızır'ın atının ayağından aldığı toprakla açar toya gitmek üzere yola çıkar. Senem'in köşküne geldiğinde yandaki hücrede kalan kişi hikâyesini anlatır... O toya yetişir.

c) Düğün:

Hikâyenin "ailenin tanıtımı" epizodu kadar kısa diğer bölümü de "düğün"dür. Anlatının yedinci ve son epizodu'nu teşkil eden bu bölüm U ve U varyantlarında Garip'in, Şaapbas'ın sarayına getirilmesiyle başlar ve kırk gün kırk gece süren bir düğünle Garip ve Senem, dünya evine girerler.

U varyantında ise hikâye "düğünden sonra Garip'i tahta çıkaran Şaapbas'ın ölünceye kadar ibadetle meşgul; uzun yıllar adil bir yönetici olduğu" şeklinde sona erer.

Türkmen varyantında bu bölüm "Şahvelet"ın, Garib'in geldiğini duyup, onu öldürmeye niyetlenmesi"yle başlar. Ancak Ezber Hoca, Garib'i korur. Şaapbas önce duruma kızarsa da sonunda yumuşar ve Garip Senem'le , Akça da Ezber Hoca ile evlenirler.

Görüldüğü gibi "Senem ile Garip Hikâyeleri", şu ana şema halinde anlatılırlar:

1. Şaapbas (veya Abbashan) Diyarbakir (Diyarbakri) ilinin padişahı, Hasan da onun veziridir.
2. Birlikte avlandıkları bir gün "çocukları farklı cinsten olduğu takdirde, birbirleriyle evlendirecekleri" yolunda bir kâğıt imzalarlar.
3. Padişahın kızı, vezirin ise oğlu olur.
4. Belli yaşa gelince okula gönderilen çocuklar, birbirlerine âşık olurlar.

5. Padişahın karısı bu evliliğe yanaşmayınca Garip ve ailesi sürgüne gönderilir.
6. Uzun yıllar, her iki âşık da sıkıntı çekerler.
7. Şaapbas, bir gezinti sırasında kızına âşık olur ve inadından vazgeçerek "Senem'i, Garib'e vermeye" razı olur.
8. Garip, bulunup getirildikten sonra sevgililerin düğünleri yapılır.

ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

İncelediğimiz her üç varyant da klâsik halk hikâyelerimizin şekil özelliğini göstermekte olup, nazım nesir karışıktır ve nesir kısmı ağırlıktadır.

Bu arada Türkmen varyantında, kaynağı 1001 Gece ve 1001 Gündüz Hikâyeleri'ne dayanan (meselâ Seyfûlmülük) ⁶ halk hikâyelerimizde görülen "çerçeve kısım", dikkati çekmektedir. Ancak bir farkla ki, sözünü ettiğimiz Arap ve Fars külliyyatlarında bu çerçeve hikâyenin başındayken "Şasenem Garip" ta, son bölümde yer almaktadır. Bu da, "sözü geçen varyantın musanifinin, kültür düzeyi yüksek biri olabileceği" yanında "teşekküründe, adını belli ettiğimiz eserlerin örnek alındığı"nı da düşündürmektedir.

VARYANTLARDAKİ ŞİİRLER

Aşık Garip Hikâyesi'nin üzerinde çalıştığımız varyantlarında toplam 237 şiir vardır. Bunların 40'ı U, 52'si U , geri kalan 145 tanesi de Türkmen anlatmasına aittir.

U varyantındaki 40 şiirin 31'i koşma, 1'i muhammes, 1'i semaî, 1'i gazel, 3'ü musammat, 3'ü beyit; U varyantındaki 52 şiirin 5'i muhammes, geri kalan 47'si ise koşmadır. Şiir sayısı bakımından en zengin

6 Nerin Köse, "Seyfûlmülüm Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma" Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir 1993, s. 16-24 (Basılmamış doktora tezi).

varyant, Türkmen varyantıdır. Nitekim 145 türkünün ekseriyetini teşkil eden 142 şiir koşma, 1'i semaî, kalenderi, 1'i de divan şeklindedir. Üç varyantta tesbit ettiğimiz 237 şiirin 220'sinin koşma olması ise, âşık tarzında bu türün yeri ve öneminin bir kere daha ortaya çıkarılması yanında halk hikâyelerimizin teşekkül yılını da vermesi bakımından büyük bir değeri vardır.⁷

Şiirlerin ekseriyeti, hikâyelerin "gurbet" dolayısıyla "Kahramanın macerası" adlı epizotta; en az şiir de "hazırlık" bölümünde görülmektedir. Bu da bize, "halk hikâyelerimizdeki şiirlerin kahramanın zor anlarında, duygularının yoğunlaştığı sırada görüldüğü"⁸ fikrini bir kez daha doğrulamaktadır.

AŞIK GARİP HİKAYESİ'NDEKİ MOTİFLER

Aşık Garip Hikâyesi'nin üzerinde çalıştığımız ve Türk Dünyasının birbirinden farklı topluluğundan alınmış olan üç varyantında oldukça değişik kaynaklı motifler yer almaktadır. Ancak çalışmamız söz konusu hikâyelerin derlenmesine değil de tanıtım mahiyetinde bir incelemesi olacağından ancak belli başlı hususları üzerinde durulacaktır.

A. Tarihi Unsurlar

U varyantında Senem'in babası Abbashan'ın "Karahanlılar devletinin Diyarbakır ilinin padişahı" olduğundan söz edilmektedir. Her ne kadar tarihte ilk müslüman Türk Devleti olarak kurulan ve 840-1212 yılları arasında yaşadığı bilinen Karahanlılar'ın Diyarbakır'a kadar genişlemediği; Abbas Han isimli hiçbir hükümdarının olmadığı bilinmekteyse de Karahanlılar'ın Selçuklular ile sınır komşusu olmaları, birbirleriyle ticari, iktisadi ve siyasi birçok münasebetin kurulmasını gerektirir. Nitekim Karahanlı Devletinin hüküm sürdüğü yıllar içinde, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun sınırları dahilindeki Diyarbakır ve yakın çevresini almak için pek çok akın yapılmıştır. Ancak Diyarbakır, hiçbir zaman Karahanlılar Devleti'nin bir bölgesi olmamıştır⁹. İhtimal hikâyenin musannifi iki buçuk asır yaşayan Karahanlılar devletine ismini duyduğu Diyarbakır'ı da dahil etmeyi uygun bulmuş olmalıdır.

7 Pertev Naili Boratav, "Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği", Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1945, s. 17-55

8 Pertev Naili Boratav, a.g.e. s.116

9 İslam Ansiklopedisi "Karahanlılar Maddesi", Milli Eğitim Basımevi, Cilt: 6, s. 251-272.

Hikâyenin gerek Uygur, gerekse Türkmen varyantlarındaki Şah Abbas, anlatının kahramanlarından Senem'in babasıdır. "Emrah ile Selvihan" Tufarkanlı Abbas¹⁰ Hikâyelerinde de karşımıza çıkan I. Şah Abbas, Safevi Hanedanından Muhammed Hüdabende'nin oğludur. 43 sene süren hükümdarlığı süresinde Şah Abbas bütün Doğu ve (Diyarbakır'da dahil olmak üzere) Güneydoğu Anadolu'yu ele geçirmiştir¹¹. Bu sebeple tarihi gerçeklere dayanan bu iki motifi, realist olarak da niteleyebiliriz.

B. Dinî ve Tasavvufi Unsurlar:

Aşık Garip Hikâyesi'ndeki dinî unsurların bir kısmı İslâmiyetle ilgilidir: Nitekim, Senem, ayakları yüzünden yola devam edemeyince bulunduğu yerde hemen iki rekât namaz kılar (U) ve dua eder (U); Senem Babahan Şatır ile giderken karşıdan Şirvan'ın minaresi görülür (T); Garib'e olan hasretini dile getirirken Senem, Hz.Muhammed'in adını zikreder (U); Kır Atlı Hızır Garip'e "atımın ayağının bastığı yerden bir toprak alıp, annenin kör gözüne sürdüğünde inşallah açılacaktır" diye tavsiyede bulunur (T); Garip evine geldiğinde eşikte durur ve ailesini "Esselaumaleykim" diye selâmlar (T) .

Hikâyelerde tasavvufi motiflerle de karşılaşırız. Bunlardan biri ünlü mutasavvıf Cüneyd-i Bağdâdî 'dir. İmam Safi'nin talebesi Abu Savr İbrahim bin Halid'den fıkıh, Abu Cafer ül-Haddad'dan da tasavvufu öğrenen Şahı al-Tustârî ölünce Basralı Sûfilerin reisi olan Cüneyd-i Bağdâdî¹² U ve U varyantlarında reel ve şahsi hüviyetinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim her iki hikâyede de söz konusu kahraman bir mağarada Garib'i "insan ahlâkı, tanrının yeri ve gücü, dünyanın ve insanın yaratılışı ve sırları vb." konularda imtihan eder. Kısacası Cüneyd-i Bağdâdî Garip-Senem Hikâyesin'nde hem tasavvufi, hem de reel bir motif hüviyetindedir.

Diğer husus ise tamamen Alevi Bektaşî edebiyatında çok belirgin olan "Hz.Ali Sevgisi" ile ilgilidir. Söz konusu zümre edebiyatına ait şiirlerde görülen ve aşırı inançlara yol açan, hatta çoğu zaman Allahlaşan Hz.Ali'nin sıfatlarından biri de "şah-ı merdân"dir. Sadece Türkmen varyantında görüldüğü üzere Hz. Ali¹³, halk hikâyelerimizin Anadolu

10 Pertev Naili Boratav, a.g.e. s. 203-204

11 İslam Ansiklopedisi, 'Abbas I Maddebi", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, cilt:1, s.9

12 İslam Ansiklopedisi, "Cüneyd Bağdadi Maddebi", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, Cilt:3, s.241-247.

13 Abdülbaki Gölpınar, "Halk Edebiyatımızda Zümre Edebiyatları" Türk Dili Dergisi, Ankara, 1968, Cilt: Cilt: XIX, Sayı: 207, s. 366.

varyantlarındaki Hızır'ın yerine geçmiş Garip'e "Düldül'ün (atı) ayağının altındaki toprağın, annesinin kör gözünü açacağını " belirtmiştir.

C. Efsanevi Unsurlar:

Sadece U varyantında karşımıza çıkan ve İran Edebiyatında Kaf Dağı'nda oturduğuna inanılan, Simurg "Anka" ya da "Zümrüdü Anka" olarak da bilinen efsanevi bir varlıktır. Gülşehri'nin "Mantıku't-Tayr'ında tasavvufi bir anlamda; söz konusu varyantta ise "Abbashan'ın rüya-sında biri sumruk, öteki gümüş kanatlı Anka görmesi ve çevresindeki sarayda farklı cinsden iki çocuk doğacağı şeklinde yorumlanması" olarak geçer. Sözü edilen varyantta masallardakinden daha farklı bir fonksiyonu haiz olan Simurg'un Avesta 'daki "bütün bitkilerin tohumu olduğu" kabul edilen "saena" adlı ağacın, "Aryan mitolojisine has mahluk şekline dönüştüğü" yolundaki inanış yaygındır¹⁴.

D. Realist Motifler:

İncelediğimiz üç hikâyenin hepsinde de realist özelliklerin ekseriyeti, şahıs ve yer adlarıyla ilgilidir. Nitekim Bağdat, Yemen, Halep, Şirvan, Diyarbekri (Türkmenistan'da da aynı adda bir şehir vardır); yalnız Türkmençe hikâyede karşımıza çıkan Gazak velâyeti, Tuni Derya (yeni adı Uzbay'dur ve Daş Oğuz'dan başlayıp Hazar'a dökülen bu ırmak, bugün kurumuş bir haldedir) gerçekte de mevcut olan, hikâyedeki olayların geçtiği yerlerdir.

Kahramanların isimlerinde de aynı özelliği görüyoruz: Dât, Bîdât, Babaniyus, Nan Bey, Gülnahal, Gülcemal, Abdullah, Garip, Senem, Gülmet, Ezber, Babahan gibi isimler, hikâyelerin yaygın olduğu yörelerde halen kullanılan; ekseriyeti ise kişilerin fiziki ve psikolojik özellikleri ile ilgili (Dât, Gülnahal, Ezber vb.) isimlerdir.

E. Hikâye Geleneğine Ait Unsurlar:

1)Aşık Garip Hikâyesi, halk hikâyelerinde görülen ve kaynağı destanlarımıza kadar geri giden pek çok hususu da ihtiva etmektedir. Bunlardan biri "toy" (dügün) geleneğidir. Eski Türkler'de sığır, yağ ve şölen gibi âyinlerin¹⁵ yanısıra "kendi hakimiyetini ya da iktidar olanın

14 İslâm Ansiklopedisi, "Simurg Maddesi", Cilt: 10. s.653-654

15 Mehmet Fuat Köprülü, "Edebiyat Araştırmaları", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.72-115

hükümranlığının tanınması maksadıyla verilen yemekli toplantı ya da yağma¹⁶ şeklinde uygulanan bu gelenek halk hikâyelerinin hemen hepsinde "sevgililerin düğünü ve bunun için yapılan hazırlıklar, eğlenceler vb." olarak karşımıza çıkar. Aşık Garip'de de bu böyledir. Nitekim her üç varyantta da anlatının sonunda Senem ile Garip'in kırk gün süren toyları tutulur. Türkmen varyantındaki diğer toy, Şahvelet'le Senem için de söz konusudur ancak; mutlu son olmaz.

2) Hikâye geleneğiyle ilgili diğer bir husus ise "bir yakını uzaklara giden kişinin, ağlamaktan gözlerinin kör olması"dır. İlk defa Dede Korkut'ta "gerdek gecesi oğlu Beyrek'in gidiş bir daha gelmemesi üzerine annesinin ağlaya ağlaya gözlerini kaybetmesi"¹⁷ şeklinde karşımıza çıkan; başta Seyfülmlük, Aşık Garip'in pek çok varyantı, Böyle Bağlar, Necip İle Kara olmak üzere halk hikâyelerinin ve masalların sıkça kullandığı bu motife, incelediğimiz hikâyelerde de rastlıyoruz. Sadece Türkmen varyantında görüldüğü üzere Garip'in annesi, sevgilisinin peşinden evinden ayrılan oğlunun hasretiyle ağlayarak gözlerini kaybeder.

3) Kırk motifi, sadece halk hikâyelerimizde değil destanlarda ve masallarda da karşımıza çıkan, oldukça yaygın bir unsurdur. Nitekim Manas'ın yanında 40 çorası vardır¹⁸; Kazan Han'ın oğlu Uruz'un kırk yiğidi, nereye gitse yanındadır¹⁹.

Aşık Garip Hikâyesi'nin bütün varyantlarında Senem'in çarbağda dolaşırken yanında kırk cariyesi (kenizi); Abbashan'ın kırk yiğidi vardır (U); Senem Çarbağda oturmak için kırkar günlük izin alır (U); Diyarbekri'ye Senem için geri dönen Garip'i, kırk harami soyar (U).

4) Kahramanların tebdil-i kıyafet etmeleri de bu tür bir özellik olup Aşık Garip Hikâyesi'nde de vardır. Masallarda da aynı fonksiyonla karşımıza çıkan; Tahir ile Zühre²⁰ Şah İsmail²¹ ve Elif İle Mahmut²²

16 Ziya Gökalp, "Türk Medeniyet Tarihi", Haz: Fikret Şahoğlu, Türk Kültür Yayınları, İstanbul 1974, II.Kitap, s.200-203.

17 Muharrem Ergin, "Dede Korkut Kitabı", Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986, s.91.

18 Abdülkadir İnan, "Manas Destanı", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.16.

19 Muharrem Ergin, a.g.e., s.102.

20 Fikret Türkmen, "Tahir İle Zühre" Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.210.

21 Rezzan Güney, "Şah İsmail", Yeditepe Yayınları, İstanbul 1960, s.33.

22 Edith Fishdick, "Elif İle Mahmut" Çev: Fikret Türkmen, Adnan Şenocak, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1984, s.63.

başta olmak üzere pek çok halk hikâyesinde ve herhangi bir sebepten dolayı tanınmamak için gördüğümüz tebdil-i kıyafet, U varyantında "Garip'i aramaya giden Ahçi Anne"nin; Türkmen varyantında ise "Babahan Şatır'ın Garip'e ulaşmaya çalıştığı sırada kendisine aşık olması üzerine oradan giderken yolda yalnız bir kızın gezmesinin tehlikesini düşünen Senem'in başvurduğu bir yol şeklindedir.

5) Halk hikâyelerimizde rüya, önemli bir yer tutar: Anlatının kahramanı, rüyada bir pirin verdiği bâdeyi içerek âşık olur²³; kahramanlar başlarına kötü şeyler geleceğini, rüyada gördükleri kara köpek sayesinde tahmin ederler²⁴ veya kahraman rüyada resmini gördüğü kıza aşık olur²⁵. Dede Korkut'ta²⁶ da karşımıza çıkan bu motif Aşık Garip'te de söz konusudur. Nitekim sadece U varyantında görüldüğü üzere Abbashan "rüyasında gümüş kuyruklu Anka ile renkli bir Simurg gördüğünü" belirtince falcılar bunu "sarayda farklı cinste iki çocuk doğacağı, hazinenin altınla dolacağı" şeklinde yorumlarlar. Bunun üzerine hanımları hamile olan vezir ve padişah "farklı cinste çocukları olursa, evlendireceklerine dair" akitnâme imzalarlar.

6) Hikâye geleneğimizde sık rastlanan bir motif de "hikâyenin sonundaki düğün epizotunda, iki çiftin birlikte evlenmeleridir. İlk örneğini Dede Korkut'ta "Banı Çiçek'e kavuşan Beyrek'in yedi kız kardeşini, yedi yiğidine vermesi" şeklinde gördüğümüz²⁷ bu motife, sadece Türkmen varyantında rastlıyoruz. Nitekim uzun yıllar sevgilisinden ayrı kalan Garip nihayet ona kavuşur. Şahvelet ile Senem için tutulan toy, Senem ile Garip'i; Ezber Hoca ile Gülnahal'i birleştirir.

Görüldüğü gibi çok çeşitli kültür tabakalarına ve anlatı geleneğinin çeşitli halkalarına ait birçok özelliği bünyesinde toplayan Aşık Garip bu yönüyle bir "Türk Dünyası Hikâye (Destan) Arşivi" kurulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylece sadece bize has motif ve unsurların belirlenmesi kolaylaşacak; anlatı türlerimiz, yepyeni bir metodla incelenmeye başlayacaktır.

Ayrıca bu çalışma, halk hikâyelerimizin bütün sahalarda tekrarlanan motif ve epizotlarının varlığı yanında bu hususları tesbit etmenin, Türk Milli Kültürü'nün gizli kalmış bazı yönlerini ortaya çıkarmada etkili olabileceğini bir kere daha belirtmiştir.

23 M.Zeki Korgunal, "Asuman İle Zeycan", Ercan Matbaası, İstanbul 1963, s.7

24 Fikret Türkmen, a.g.e., s.43

25 Magrupı "Dassanlar, Seypelmelek Medhalcema!" Türkmeristan Halk Neşriyatı, Aşgabat 1982, s.11-12.

26 Muharrem Ergin, a.g.e., s.43.

27 Muharrem Ergin, a.g.e., s.93